האם אמנם קבר רחל אמנו נמצא בבית לחם?

תמצית המאמר: יש סתירה בדברי חז"ל עצמם אם רחל אמנו קבורה בחלקו של שבט יהודה (כמו שמפורסם היום) דרומה לירושלים; או שהיא קבורה בחלקו של שבט בנימין, צפונה לירושלים. ננסה להביא כאן הדיעות:

מפורסם באומה כי קברה של רחל נמצא בבית לחם. יש שם גם מבנה ומצבה המציין כך. וכך כתוב בתורה "ויהי עוד כברת הארץ לבוא אפרתה ותלד רחל ותקש בלדתה וכו'. ותמת רחל וַתִּקָּבֶר בדרך אפרתה היא בית לחם. ויצב יעקב מצבה על קבורתה, היא מצבת קבורת רחל עד היום" (בראשית לה, טז-כ). שוב חזרה התורה לבאר את המיקום, בדברי יעקב ליוסף (בראשית מח, ז).

אמנם יש בעיה לדעת אם זה היה בחלק בנימין או חלק יהודה? שמואל הנביא אמר אל שאול: "בלכתך מֵעִמָּדִי ומצאת שני אנשים **<u>עם קְבורת רחל בגבול בנימין</u>** בצלצח" (שמואל-א י, ב). אבל בניגוד לזה, בית לחם היא בחלקת שבט יהודה, ולא שייכת לשבט בנימין?

חז"ל היו עֵרים לסתירה זו, ובארבעה מקומות מצאנו שיישבו הסתירה בדרך דרש [בכל המקומות חזרו על אותו פתרון כי העתיקו זה מזה], כך: בעת שדיבר שמואל עם שאול היו שני האנשים בגבול בנימין בצלצח, והם יוצאים ממקומם כמו ששאול יוצא מהמקום שנמצא בו בעת הדיבור, ושאול יפגוש אותם בקבר רחל שביהודה (תוספתא, סוטה פי"א ה"ט; בראשית רבה פרשה פב, פסקא ט; מדרש שמואל פרק יד; ילקוט שמעוני ח"ב רמז קח-קט). והדוחק בתירוץ זה בולט. נוסף על כך, יש סתירה גם בדבר חז"ל. כי בספרי (פרשת וזאת הברכה, פסקא שנב) "ר' מאיר אומר בחלקו של בנה מתה" [כלומר בנימין] ועיין שם שהדברים עמומים.

נוסף על כך, שלשה מגדולי הראשונים כותבים כי מתה רחל ונקברה בחלקו של בנה **בנימין (צפונה לירושלים)**.
[א] רלב"ג על התורה (בראשית לה, כ. מהד' מוסד הרב קוק, עמ' ריג; וכן בסוף פרשת ויחי, עמ' רסה) קובע שהיא קבורה בחלק בנימין "לפי שכבר ידע בנבואה שהיה המקום ההוא לבניה". ומה שהכתוב מעיד "היא מצבת קבורת רחל עד היום", "**<u>עד היום</u>**" פירושו עד זמן נתינת התורה, לא יותר (שם, עמ' ריג). וחזר רלב"ג על זה בסוף ספר יהושע, תועלת ט' (והביא ראיה מהפסוק בשמו"א י, ב).

[ב] גם החזקוני (שהיה בדורו של רמב"ן) על בראשית (מח, ז) סבור כי היא קבורה בחלקו של בנימין "כי ידעתי כי אותו גבול יעלה לחלק בניה, וכבודה להיות נקברת בחלק בניה" והוא מצטט מהפסוק בשמואל-א (י, ב) "ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין".

[ג] וכן כתב בן דורו של אריז"ל, הרב אליעזר אשכנזי בספרו "מעשי השם" (מעשי אבות, תחילת פרק מד).

[ד] אחד מגדולי המפרשים האחרונים, הרב יעקב צבי מקלנברג ("הכתב והקבלה", על בראשית מח, ז) מחלק שיש מקום הנקרא סתם "בית לחם" והוא הנמצא בגבול בנימין, ויש מקום הנקרא "בית לחם יהודה" והוא נמצא בגבול שבט יהודה. ובחמשה מקומות הוא מתואר כך (שופטים יז, ח; פרק יט, פסוקים א, ב, יח ופעמיים באותו הפסוק). אין מלה מיותרת במקרא. משום מה להוסיף מלת "יהודה" אם לא להבחין שאין זאת "בית לחם" שבנחלת בנימין? ונ"ל סיוע לדעתו, כי מצאנו עוד מקומות בשם "בית לחם", כמו בנחלת זבולון (יהושע יט, טו).

[ה] בדברי **<u>רמב"ן</u>** מצאנו שסותר את עצמו. בביאורו לבראשית (מח, ז, מהד' מוסד הרב קוק, עמ' רסא) הוא כותב "ואקברה שם בדרך, כלומר בדרך אשר יעברו בה בניה (בעת שגלו מארצם בימי נבוכדנצר) ושם קברתיה לטובתה, כי היא לא מתה בדרך רק ברמה, שהיא עיר בארץ בנימין, ושם נקברה".

אבל הרמב"ן סותר את עצמו, כי בביאורו לפרשת וישלח (לה, טז) מוסיף על דבריו שהעתיק דברי רש"י וחלק עליו:
"זה כתבתי תחילה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל והנה הוכחש הפירוש הזה וכו' וכו'.

ואפשר בקלות לבאר מדוע רמב"ן שינה בדבריו. כי המאמר על בראשית (מח, ז) כתב רמב"ן בהיותו בספרד. וכאשר הגיע לארץ הקודש וראה בעיניו את מצבת קבורת רחל, החליט שהיא קרובה לבית לחם (מיל, כאלפיים פסיעות בלבד) והוסיף קטע לפירושו על התורה, בפרשת וישלח. וכדבריו "זה כתבתי תחילה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלים". ונדחק רמב"ן לבאר כי חלקו של בנימין הגיע עד שם.

ויש בזה קושי, כי בבית המקדש עצמו, חלקו של בנימין הגיע רק עד המזבח וצפונה. ומן המזבח דרומה הוא שייך לשבט יהודה. בדקנו במפה גיאוגרפית, "רמה" של בנימין היא כתשעה ק"מ צפונה לירושלים (דעת מקרא, ירמיה מ, א, עמ' תצא) ובית לחם היא תשעה קילומטר דרומה לירושלים. ומה שהרמב"ן סבור היה שהמצבה הזו שראה בעיניו היא האמתית אין בזה שום הוכחה. כי דברי התורה "עד היום הזה" פירושו עד עת מתן תורה (כדברי רלב"ג לעיל). אותה מצבה שראה רמב"ן מי שהוא אחר הקים, ואין אנו יודעים אם ראוי לסמוך עליו.

ויש אפשרות לפרש שאין כאן כל סתירה בין הגמרא והספרי. נחלת בנימין נמשכה כמה קילומטרים גם למערבה של העיר ירושלים. כלומר אמנם ירושלים עצמה נחלקה בין יהודה ובנימין, אבל אין זה קובע דבר לענין שאר קו הגבול בין השבטים לרוחב ארץ ישראל. שם המקום "אפרתה" אינו העיר בית לחם, אלא כל המחוז הסובב הנקרא "אפרת". ומצד מערב ירד חלק בנימין עד קרוב לתחילת אפרת. והנה המקרא שמסייעני. אמר שמואל אל שאול: "בְּלֶכְתְּךָ הַיּוֹם מֵעִמָּדִי וּמָצָאתָ שְׁנֵי אֲנָשִׁים עִם קִבְרַת רָחֵל **בִּגְבוּל בִּנְיָמִן בְּצֶלְצַח**, וְאָמְרוּ אֵלֶיךָ נִמְצְאוּ הָאֲתֹנוֹת..." (שמואל-א י, ב). היכן היא צלצח? משער "דעת מקרא" (הוצ' מוסד הרב קוק) "בתחום ארץ בנימין, ואפשר שהכוונה **<u>לגבול</u>** ממש". ובזה אפשר לקרב הדברים לדברי רש"י על בראשית (לה, טז) "בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה" כתב "**מהלך פרסה או יותר**". לפי הרב חיים נאה, פרסה היא 3,840 מטר. כלומר כוונת רש"י כ-4 קילומטר. בית לחם עצמו הוא 9 ק"מ דרומה לירושלים. ואם נחלת בנימין השתרעה בשיפוע דרומה [כמו שרואים בגבולות הארץ בפרשת מטות שקווי-מיתאר של דרום יהודה גם הם ירדו באלכסון ושיפוע, אפשר בקלות להבין כי קבר רחל היא באמת בחלק בנימין, ולא רחוק יותר מ-4 ק"מ להיכן שמתחיל **מחוז אפרתה** כמוזכר המקום במקרא, ואין הכוונה לבית לחם העיר עצמו].

קושיא גדולה יש על הסבורים שנבוכדנצר וחייליו העבירו את היהודים הגולים לבבל בדרך בית לחם. הרי בבל היא לצפונה של ירושלים. בית לחם היא דרומה. כיצד יעלה על הדעת שהשובים האכזרים והמנצחים יסכימו להעביר את היהודים שהיו באזיקים ושלשלאות, והולכי רגל, בדרך עקומה עד לדרום, תשעה קילומטר? נראה לומר שהפשטנים (רלב"ג, חזקוני, רמב"ן בהיותו בספרד, ספר מעשי השם, הכתב והקבלה) ידעו היטב דברי חז"ל בתוספתא, במדרש רבה ומדרש שמואל. ובכל זאת התעלמו מדברי דרש של חז"ל כדי לבאר פשוטו של מקרא.

בכל זאת, כיצד נסביר את הפסוק המזהה, המופיע פעמיים בתורה, שיעקב קבר את רחל "ותקבר בדרך אפרתה, היא בית לחם"? אלא המלים "היא בית לחם"

אינן מוסבות על מעשה הקבורה, אלא **<u>הם תואר של הדרך המובילה לאפרת</u>**, אשר בית לחם נמצא סמוך לאפרת. זאת אומרת, ודאי יעקב קבר את רחל בדרך, וסמוך לרמה, שבחלק בנימין, וכדעת ר' מאיר בספרי. אבל הדרך ההיא מובילה לאפרת, אשר שם במחוז אפרת יש עיר בשם בית לחם, ולא שרחל קבורה שם. יעקב היה יכול לכאורה להביא אותה העירה (בית לחם) אבל נמנע מכך מהטעם שכתב רלב"ג (סוף פרשת ויחי, עמ' ריג) או מהטעם שכתב רמב"ן (בראשית מח, ז, עמ' רסב).

ודאי נכון כי השבאים הוליכו את בני ישראל הגולים ליד קבר רחל, בדרכם לבבל, וכדברי רש"י (על בראשית מח, ז) המביא מדרש חז"ל על כך. אבל זה היה אֵי-שם מצפון לירושלים, בחלקו של בנימין, ולא ליד בית לחם דרומה לירושלים.

רחל נקברה בדרך, ולא בבית לחם. ולכן אין אנו יודעים היום היכן מקום קבורתה של רחל, וכדברי רמב"ן שאין קבר מפורסם ברמה לייחס שם את מקום הקבר שלה. ובדברי חז"ל עצמם יש חילוקי דיעות, בין התוספתא והספרי, ולכן אין להביא מהם ראיה.

גם בענין מה שיש הרבה החושבים כי יום פטירתה היא י"א חשון, וזו טעות! מקור הטעות הוא בילקוט שמעוני על שמות א) הרושם תאריכי לידת כל השבטים. ורושם כי בנימין נולד בי"א חשון. כיון שרחל אמו מתה בלידה, מזה לכאורה ידענו יום פטירתה. אבל יש רש"י מפורש שזה לא יכול להיות! בראשית רבה (פב, ז). על המקרא "בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה" (בראשית לה, טז): אמר ר' אליעזר בן יעקב, בשעה שהארץ חלולה ככברה **והבָּר מצוי**. רבנן אמרי, כבר הבָּר מצוי **ועונת הגשמים עברה ועדיין השרב לא בא**".

כיון שהבָּר מצוי והשרב טרם הגיע לא ייתכן שמדובר בחודש מרחשון. וכך כתב גם רש"י בביאורו לחומש (בראשית לה, טז): "בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה, שהניר מצוי, הסתיו עבר והשרב עדיין לא בא". לפי זה לא מדובר כלל בחודש מרחשון, שאז הוא זמן הזריעה ולא הזמן לצפות לשרב.

מהו המקור של "ילקוט שמעוני"? בספרו המצויין של הרב דב היימן "מקורות ילקוט שמעוני" (הוצאת מוסד הרב קוק) מציין ל"מדרש תדשא", הנדפס בספר

"בית המדרש" (שהוציא לאור אהרן ילינק, וינה תרי"ג, ח"ג עמ' 171) ונמצא בתוכנה "אוצר החכמה", שם מובאים הדברים בשני שינויים מהנ"ל בילקוט שמעוני: [א] לא כתובים שמותיהם של החודשים תשרי חשון וכו', אלא מספרי החודשים באופן סידורי, חודש השביעי, חודש השמיני וכו', וכנראה שבילקוט שמעוני ואחריו ברבנו בחיי המירו את המספרים לשמות החודשים. [ב] אין בנימין ולידתו מוזכרים כלל!

לפי זה יתכן שבנוסח המקורי במדרש תדשא הוזכר כי בנימין נולד **בחודש השני,** הוא חודש אייר ולא מרחשון, שהרי כל החודשים המנויים במדרש מסודרים כשהם מתחילים מחודש ניסן, שהוא ראשון לחודשי השנה (שמות יב, ב), ומצוה לזהות כל חודשי השנה כפי מספרם (רמב"ן שם). כך מופיעים החודשים תמיד בספר אסתר "בחודש העשירי הוא חודש טבת" (אסתר ב, ז) וכד', וכן בספר זכריה (א, ז) "עשתי עשר חודש הוא חודש שבט", וכדומה. לפי זה יתכן שמעתיק מאוחר שלא שם ליבו לזאת המיר את 'החודש השני' ב'חודש מרחשון', וכך ניתן להבין איך נוצרה 'סתירה' זו בין המדרשים.

ומכאן המסקנא – לא ידוע לא מקומו של קבר רחל, וגם לא ידוע תאריך פטירתה.